

**OSMANLI SARAY
SANATI
ÜSLÜBUNDAKI
KILIMLERDEN YENİ
İKİ ÖRNEK**

Türk kilim sanatı, iki ayrı üslûbun verisi olan kilimlerin çeşitliliği ile zenginleşir. Türk halk sanatının geometrik örnekli kilimleri yanında, tamamen natüralist bitki motifleri ile bezenmiş olan kilimler farklı bir üslûbun örneklerini ortaya koyarlar. Türk halk sanatına bağlı olan geleneksel geometrik örnekli kilimlerin günümüze dek süregelen canlılığı karşısında, Osmanlı Saray Sanatı'na bağlanan bitkisel motifli kilimler, devrini tamamlamış olan bir üslûbun zenginliğini aksettirirler. Yeni bir araştırma konusu olan bu üslûptaki kilimlerden tespit edebildiklerimiz henüz bir düzineyi geçmemektedir¹. Nicelik bakımından henüz az olmasına rağmen, nitelik bakımından büyük bir çeşitlilik gösteren bu gruba giren kilimlerden bir tane daha bulmamız sevindirici olmuştur. Kilim, 1979 yılı Haziran ayında yaptığımız bir inceleme gezisi sırasında, Amasya'nın Gümüşhacıköy'e bağlı Gümüş kasabasında, Yörgüç Paşa Camii'nde bulunmuştur. Kilim halen caminin kadınlar mahfilinde, Vakıflar İdaresince toplattırılmış olan eski halı ve

1) Osmanlı Saray Sanatı'na bağladığımız natüralist motifli kilimler, ilk defa tarafımızdan yazılan birkaç makalede tanıtılmıştır. İlk defa, 1961 yılında yaptığımız bir inceleme gezisi sırasında Divriği Ulu Camii'nde bulduğumuz kilim parçasını tanıtan yazımız 1963'te yayınlanmıştır. Ş. Yetkin, «Zwei Türkische Kilims», Boit-räge zur Kunstgeschichte Aslens (In Memoriam E. Diez), İstanbul, 1963, s. 182 - 192. Konya Mevlâna Müzesi'nde, Selçuklu devri olarak teşhir edilen bir kilimin de Osmanlı Sarayı Sanatı grubuna giren kilimlerden olduğu da bu makalede belirtilmiştir. Daha sonra Kütahya Hisarbey Camii'nde birbirinin aynı iki kilim ve Topkapı Sarayı Müzesi'nde de bu gruba giren bir kilim seccade bulmamız konuyu genişletmemizi sağlamıştır. Dört kilimi toplu olarak tanıtan bir makalemiz yayınlanmıştır. Ş. Yetkin, «Türk Kilim Sanatında Yeni Bir Grup - Saray Kilimleri», Belleten, XXXV, 138, Ankara, 1971, s. 217 - 227. Divriği Ulu Camii'nde bulunan beş kilimi de gene Belleten'de yayınladık. Ş. Yetkin, «Divriği Ulu Camii'nde Bulunan Osmanlı Saray Sanatı Üslûbündeki Kilimler», Belleten, XLII, 165, Ankara, 1978, s. 53 - 82. Aynı makale, Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası, Ankara, 1978, s. 428 - 443'de yayınlanmıştır. Bu kitapta Sayın Belkıs Acar tarafından gene Divriği Ulu Camii'nde bulunan çok küçük ve pek harap bir kilim parçası da tanıtılmıştır. B. Acar, «Divriği Ulu Camii'ndeki Halı ve Kilimler», aynı eser, s. 222 ve res. 83.

Prof. Dr.
Şerare YETKİN

kilim yığını içinde muhafaza edilmektedir² (Resim 1).

Kilim canlı ve parlak renkleri ve natüralist motifleri ile hemen dikkatimizi çekmiştir. Anadolu'nun küçük bir kasabasının büyük camiinde rastladığımız kilimi bu makalemizde tanıtıyoruz. Kilim bu gruba giren kilimlerin ekserisinde olduğu gibi oldukça büyük ebaddadır. Ebadı 5.82 x 3.92 m dir.

Çözgü iplikleri kahverengi ve beyaz renkte çok ince iki yün iplikten bükülmüştür. Örneği veren atkı iplikleri ise, kırmızı, beyaz, koyu ve açık mavi, yeşil ve sarı renkte ince bükümlü yündendir. Zemin ve bordürlerinde büyük yırtık, delik ve noksanlar olmasına rağmen kilimin büyük bir kısmı sağlam durumdadır. Renkleri gayet parlak ve canlıdır. Kilimin zemini 3.70 x 5.35 m olup kırmızı renktedir. Kırmızı renkteki zemin üzerinde bir kökten çıkan yeşil renkte çifte dalların, kaydırılmış eksenler üzerinde sonsuza doğru sıralanmasından meydana gelen çözümlü bir baklava şeması kompozisyonu ortaya koyar. Yeşil renkte çifte dalların çıktığı kök kısmı beyaz, mavi, sarı dolgulu bir kıvrımla belirtilmiştir. Bu kısımdan ayrıca iki tarafa doğru çıkan kısa birer sapçık, sarı, beyaz, mavi küçük birer çiçek gıncası ve yaprak taşır. Asıl örneği oluşturan çift dallardan birinde, bir sağa, bir sola doğru çıkan kısa sapçıklar üzerinde koyu ve açık mavi, sarı, kırmızı dolgulu iri karanfiller ve bir lüle gıncası yer alıyor. Dalın ucundan ise mavi, beyaz, kırmızı, sarı dolgulu üç dilimli çiçeklerle son bulan sapçıklar çıkıyor. Diğer tarafa doğru çıkan dal üzerinde ise, küçük bir sap üzerinde iri bir karanfil bulunuyor. Bu dal ucu gene kısa saplar üzerindeki küçük çiçeklerle son buluyor. Kompozisyonu veren bu çifte dalların oluşturduğu baklavaların ortalarına rastlayan boşluklarda, karşılıklı gelen iki iri karanfilin arasına yerleştirilmiş olan yeşil bir sap üzerinde, sarı, beyaz, mavi dolgulu ve çifte yaprakçık üzerinde üç dilimli bir çiçek gıncası yer alıyor. Boşluğu dolduran bu uzun dik saplı çiçek mo-

tifi, bütün kilim boyunca, kaydırılmış eksenler üzerinde aynı dik istikameti belirtecek şekilde sıralanıyor.

Bordür, bütün bu gruba giren kilimlerde görüldüğü gibi, çok geniş olup, birkaç sıra şeritten oluşuyor (Resim 2).

I. bordür, 6 cm olup, yeşil zemin üstüne beyaz bir zencirek motifini taşır. İçinde yeşil, kırmızı dolgular ortalarında sarı benekler vardır.

II. Bordür 4 cm lik kırmızı bir şerittir. Bu kırmızı şerit asıl zeminin kırmızısı ile beyaz zencirek motifli bordürün belirginliğini sağlar.

III. bordür, esas bordürdür. 17 cm olup mavi renkte zemin üstünde, sarı renkte altı dilimli iri rozetleri taşıyan kırmızı renkte bir dalın aşağıdan ve yukarıdan kıvrılarak rozetleri bağlamasını verir. Rozetlerin ortası kırmızı renkle bölümlenmiştir. Ayrıca kırmızı dalların ortalarındaki kalın kısımlarından aşağı ve yukarı doğru kıvrılarak çıkan iki koyu mavi sap ince yapraklarla son bularak rozetlere doğru uzanır.

IV. bordür, 13 cm genişliğinde olup, yeşil renkte zemin üstüne, sarı bir şeritle konturlanmış üç dilimli kırmızı renkte palmetlerin sıralandığı dış bordür şeritidir. Palmetlerin alttan birleştiği kısımlarda sarı benekler vardır.

V. bordür, 7 cm olup iki tarafından ince kırmızı birer şeritle çerçevelenmiş sarı renkte düz bir şerittir. Mazgallı bordürle birlikte, bütün bu gruba giren kilimlerde olduğu gibi sadece kilimin iki dar kenarını taçlandırmaktadır.

Burada tanıttığımız yeni bulunan kilim, Osmanlı saray sanatı üslubu içinde yerini alır. Bu gruba giren kilimlerle ortak özellikleri vardır. Örneklerin bitkisel olması ve kilim zemininde sonsuza uzanması en belli başlı benzerliğidir. Kompozisyon bakımından ise bu grubu zenginleştiren yeni bir desen ortaya koymuştur. Tamamen yünden yapılmıştır. Fakat çöz-

2) Divriği Ulu Camii'ndeki kilimler, İstanbul Vakıflar Müzesi'ne getirilmiştir. Kütahya ve Gümüş'ndeki kilimlerin de bu müzeye getirilmesi gerektiğini ilgililere hatırlatırız.

gü ipliklerinin, kahve ve beyaz renkte iki yün iplikten bükülmüş olması dikkat çekicidir. Örneği veren renklerin uyumu ise diğer kilimlerde olduğu gibi gayet başarılıdır. Natüralist motiflerin detaylarını ortaya koyan renkte dolguları vardır. Diğer kilimlerde de aynı renk uyumu görülmektedir. Osmanlı Saray Sanatı üslûbu içinde yer alan bazı kilimlerde madalyon vardır. Bazılarında ise sadece bitkisel motiflerin zemin üzerinde sonsuz sıralanması görülür. Yukarıda tanıttığımız bu yeni kilimde ise madalyon yoktur. Tekrarlayan motifler zemin üzerinde sonsuzluk prensibine göre yerleştirilmiştir. Bordürü ise palmetli geniş şeritin iki kısa tarafı taçlandırması ile diğer kilimlerin bordürü ile benzerlikler gösterir. Böyle palmet sıralarının bordür şeritlerinde kullanılması bütün bu gruba giren kilimlerde çeşitli şekillerde görülür. Dar ve geniş bordürlerde en çok kullanılan bordür şeklidir. Ancak bu yeni bulunan kilimdeki esas bordürde görülen kıvrık dallı iri rozetli bordür yeni bir görünüşdür. Daha çok halılarda görülen bir bordür şeklidir.

Kilimin Osmanlı Saray Sanatı içinde de yeri belirgindir. Devrin diğer eserlerinde görülen üslûp bütünlüğünü aksettirir. Özellikle kaftan kumaşlarında görülen bir desen özelliği vardır. Ayrıca devrin çini levhalarında ve özellikle İznik tabaklarında böyle bir kökten çıkan çifte dal üzerinde natüralist bitkisel motiflere pek sık rastlanır.

Kilim, bu gruba giren bütün kilimlerde olduğu gibi, Osmanlı saray sanatının XVI. yüzyılda başlayıp, XVII. yüzyıl boyunca çeşitlenerek zenginleşen natüralist üslûbu içinde yer alır³. Böyle bir kökten çıkan çiçekli dallara XVI. ve XVII. yüzyıl İran kumaşlarında da rastlanmaktadır. Fakat bu kilimde görülen motifler, kilim tekniğinin imkânlarına rağmen gene de bir lâle, bir karanfil olduğunu belli etmektedir. Zengin detaylarla natüralistlikten uzaklaşmış değildir.

Henüz yeni bir araştırma sahası olan bu kilimlerden tespit edebildiklerimizimizin hepsi aynı üslûba girmekle bera-

ber örneklerin kompozisyonu bakımından birbirlerine benzemeyen çeşitlilik gösterirler. Bu makalede tanıttığımız bu yeni bulunan kilim ise, değişik örneği ile bu grubu zenginleştirmektedir.

Kilimin Vakıflar idaresince, bir an evvel bulunduğu camiden alınarak İstanbul'da yeni açılan Vakıflar Halı Müzesine konması dileğimizdir⁴.

Ingolstadt'daki Bayerisches Armeemuseum'da Bulunan Kilim

Bu makalede tanıttığımız yeni kilimin yakın bir benzeri Almanya'da Baviera bölgesinde küçük bir şehir olan Ingolstadt'daki müzede bulunmaktadır (Resim 3-4). Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi 1979 yılı 3-7 Eylül tarihinde Münih'te yapılmıştır. Bu kongre münasebeti ile Ingolstadt'daki şatoda kurulan Baviera Askerî Müzesi'nde, bölgenin müzelerinde bulunan çeşitli Osmanlı eserlerini, özellikle harp ganimetlerini toplayan bir

3) Bu gruba giren kilimlerin tarihlendirilmesi bakımından kesin dayanaklar da tamir kitabeleri olmaktadır. Kilimlerin bulunduğu camilerde 16. yüzyılın ikinci yarısında yapılan tamirlerden sonra, kilimlerin bu camilere konmuş olacağı da belgelenmiş olmaktadır. Divriği Ulu Camii (1228/29 626), Y. Önge - I. Ateş - S. Bayram, Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası, Ankara, 1978. s. 37 1565/66 (Hicri 973), Kanunî Sultan Süleyman minaresinin yapılmasını emretti /kitabe/. s. 55 - 56 Kanunî Sultan Süleyman'ın camideki onarım ve inşa faaliyetleri : batı duvarının, bu bölümdeki tonozlar askıya alınarak yeniden inşası, doğu duvarındaki taş kaplamanın kısmen yenilenmesi, payelerin taş kılıflara alınması, kuzey-batı köşedeki payandanın üzerine minarenin inşası; Gümüş Yörgüç Paşa Camii (1429/30 833), Hüseyin Hüsameddin (Yasar), Amasya Tarihi, I. cilt, İstanbul, 1909 - 1912 (1327 - 1330). s. 358 Yörgüç Paşa'nın inşa ettirdiği caminin harap durumda olmasından, sadrazam Rüstem Paşa 1560/61 (Hicri 968) yılında camiyi yenileyerek bir de minare inşa etmiştir. Duvarları da çini ile kaplandığından camii, Çinili Camii adı ile anılmıştır; Beyşehir Eşrefoğlu Camii (1297 - 1299 696 - 699), Yusuf Akyurt, «Beyşehir Kitabeleri ve Eşrefoğlu Camii ve Türbesi», Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi, IV, İstanbul, 1940, s. 91 - 129. s. 113 1574 (Hicri 982) yılında «vezir-i sultanî» nin oğlu Mustafa Bey'in mihrap önü kubbesinin hemen kuzeyine inşa ettirdiği, natüralist üslûpta boyalı nakışlı ahşap müezzin mahfili /kitabe/. s. 119 Caminin hemen yanına inşa edilmiş olan 1561/62 (Hicri 969) tarihli türbe /kitabe/.

4) Kilimin resimlerini çeken ve ölçülerini alan asistan arkadaşlarımız Tanju Cantay ve Baha Tanman'a teşekkürlerimi tekrarlarım.

sergi açılmıştır. Bu müzeye yaptığımız gezi sırasında otağın altına serilmiş olan büyük bir kilimi sevinçle gördük. Kilim, yukarıda tanıttığımız kilimle benzerlik gösteren ve Osmanlı Saray Kilimleri üslûbunda bir kilimdir. Bazı renk ve desen farkına rağmen, Gümüş'de bulduğumuz kilimin en yakın benzeridir. Kilim üzerindeki incelememizi oldukça kısa bir zamana sığdırmak zorunda kaldık. Ancak genel bir tanıtım yapabildik. Müzenin bu sergilerle ilgili katalogunda kısa bir bilgi vardır⁵⁾. Kilimin 4.80x5.80 m olarak ebadı belirtilmiştir. Envanter numarası 1855 dir. Ayrıca kilimin altına serildiği muhteşem çadır ise, sadrazamın kabul çadırı olup, 1687 de II. Mohaç savaşında Kurfürst Max Emanuel tarafından ganimet olarak alınmıştır. Önemli olan Mohaç savaşı sırasında harp genimeti olarak alınan muhteşem çadırla birlikte teşhir edilmesidir. Saray sanatı üslûbunda olan kilim, ancak böyle bir otağın yer döşemesi olabilirdi. Kilim, devir bakımından çadırla üslûp birliği göstermektedir. Kilimin değerlendirilmesinde bu kullanış yeri yardımcı olmaktadır. Kilimin durumu iyidir. Renkler parlak ve canlıdır. Sadece zemin ve bordürde bazı kısımların dikilmiş olduğu belli olmaktadır.

Kilimin çözümleri tabii beyaz yündür, çift büklümlüdür. Örneği veren atkı iplikleri de yün olup, kırmızı, koyu yeşil, açık ve koyu mavi, sarı, kahverengi ve beyaz renkleri kullanılmıştır. Zemin beyaz renktedir. Bir kökten çıkan çifte dallı bitkisel motifler, aynı eksen üzerinde, kilim boyunca sonsuza uzanır. Zemin örneğini, kahverengi bir kökten çıkan, biri kısa, diğeri uzun iki sapın taşıdığı karanfil, lâle, sümbül gibi bitkisel motifin zemin üzerinde sıralanışı oluşturur. Dallar her sırada hep aynı yöne kıvrılmıştır. Kompozisyona aynı motifin basit sıralanması hâkimdir. Koyu yeşil saplardan kısa olanı sarı - kırmızı dolgulu iri bir karanfil taşır. Uzun saptaki ise sarı, kırmızı, mavi rozetler ve sivri yapraklıklarla yükseleli, üç sümbülle sonuçlanma görülür.

Bundan zıt istikamete çıkan kısa bir sapçık, iri bir lâleyi taşır. Lâlenin dolguları, her sırada kırmızı sarı ve mavi - sarı olarak değişir.

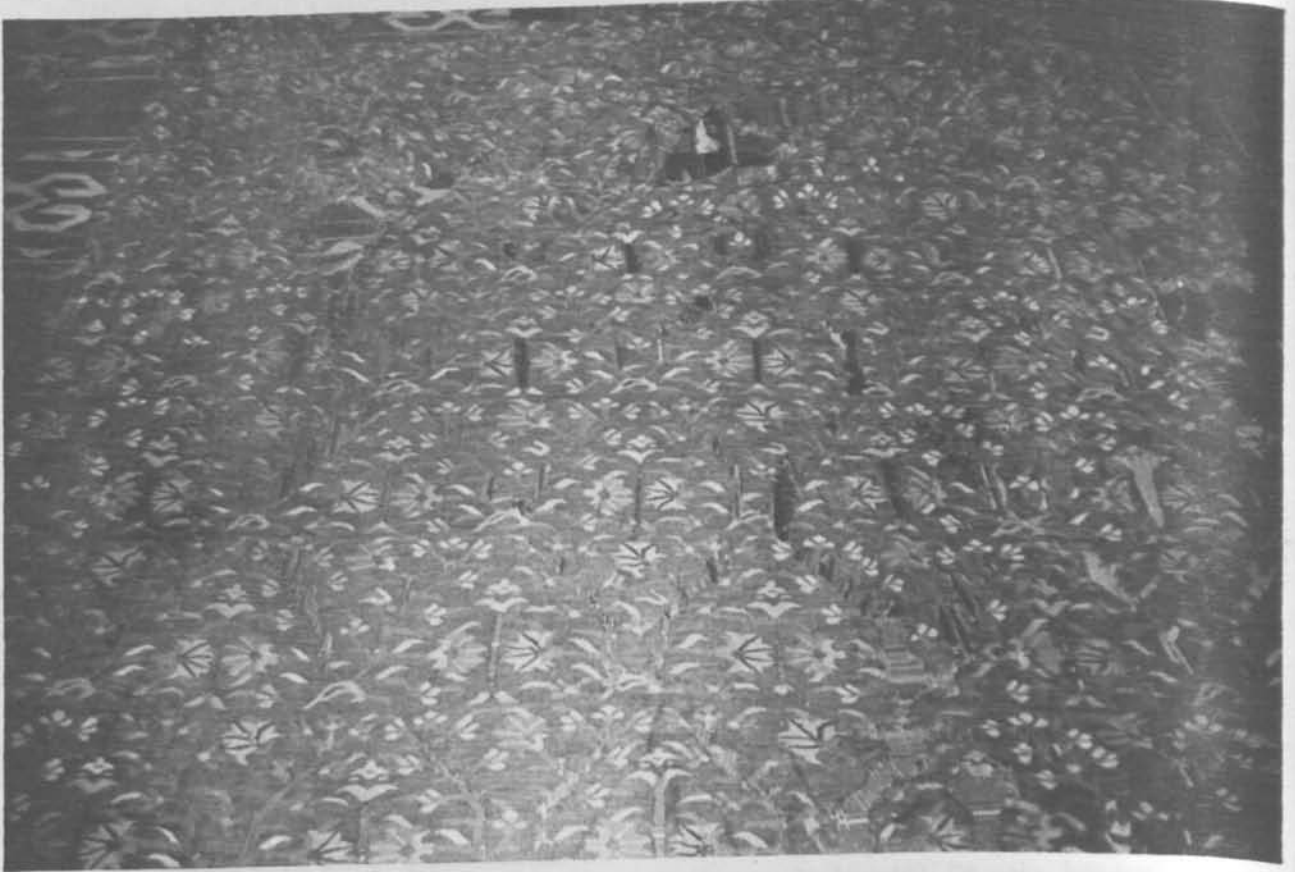
Kilimin bordürü oldukça geniş olup üç şeritten oluşmuştur. Zemini çevreleyen içteki bordür, 6 cm olup sarı - kırmızı sivri dişli zikzaklı bir şerittir. Esas bordür kırmızı zeminli olup 15 cm genişliktedir. Koyu mavi kıvrık bir dal üzerinde sarı iri rozetler sıralanmıştır. Rozetlerin içi kırmızı ve kahverengi çizgiler ve beneklerle bölümlenmiştir. Ayrıca açık yeşil renkte küçük yapraklı iki sap, ortası sarı dolgulu mavi dallara doğru çıkarak kıvrılır. Rozetleri bağlayan ikinci bir kıvrık dal görünümündedir. Köşelerde, bir rozet tam köşeye yerleştirilerek başarılı bir dönüş sağlanmıştır. En dıştaki bordür 10 cm genişliğinde olup, koyu yeşil renkte zemin üzerinde, etrafları sarı konturlu kırmızı renkte üç dilimli palmetler sıralanmıştır. Palmetleri alttan bağlayan sarı şerit benekleri taşır. Sadece kilimin bir dar kenarında, karşılıklı iki uçta, köşeye yakın yerde birer lâle motifi, palmetler arasında yer alır. Bu palmetli mazgal şeridi, bu gruba giren kilimlerdekinin aksine, kilimin dört tarafını da çevreler. Esas bordürdeki iri rozetli kıvrık dal sistemi, Gümüş'deki kilimin bordürünün benzeridir. Zemin süslemesi ise çifte dallı natüralist çiçekleri ile benzer motiflerdir. Kompozisyonda ise, dalların dik eksenler üzerinde aynı istikamete sıralanması ile farklılık salanmıştır. Ingolstadt'daki müzede bulunan kilim, Gümüş'deki camide bulunan kilimle benzerliklerinin olmasına rağmen, gene de renk ve kompozisyon farklılığı ile bu gruba giren kilimlerin çeşitliliğini belgeler. Kompozisyon düzenindeki basit sıralama ile kumaş ve işleme-

5) Osmanisch - Türkisches Kunsthandwerk aus süddeutschen Sammlungen, München 1979, Abb. 1, s. 25. Katalog no. 166, s. 143.

Ingolstadt Müzesi'ndeki kilimin renkli resimlerini göndermek lütfunda bulunan Amerika'daki arkadaşım Sayın Prof. W. Denny'ye ve İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi öğretim üyesi Sayın Prof. Ö. Küçükerman'a teşekkürlerimi tekrarlarım.

lerdeki desenleri hatırlatan kilimin, XVII. yüzyılın sonuna doğru yapılmış olduğunu tahmin ediyoruz. Ayasofya'da I. Mahmud tarafından yaptırılan kütüphanenin çeşitli devirlere ait çinileri içinde özellikle XVIII. yüzyıl Kütahya çinilerinden bir grubun bulunduğu Hazine-i Kütüp odasındaki nişlerde bulunan ve bir kökten çıkan çiçek süslemeli çini levhalar, kilimin zemin kompozisyonunu hatırlatmaktadır. Sıralanış aynı olmakla beraber, çinilerdeki çiçeklerin kesin simetrisine karşı, kilimdeki çiçeklerde daha serbest

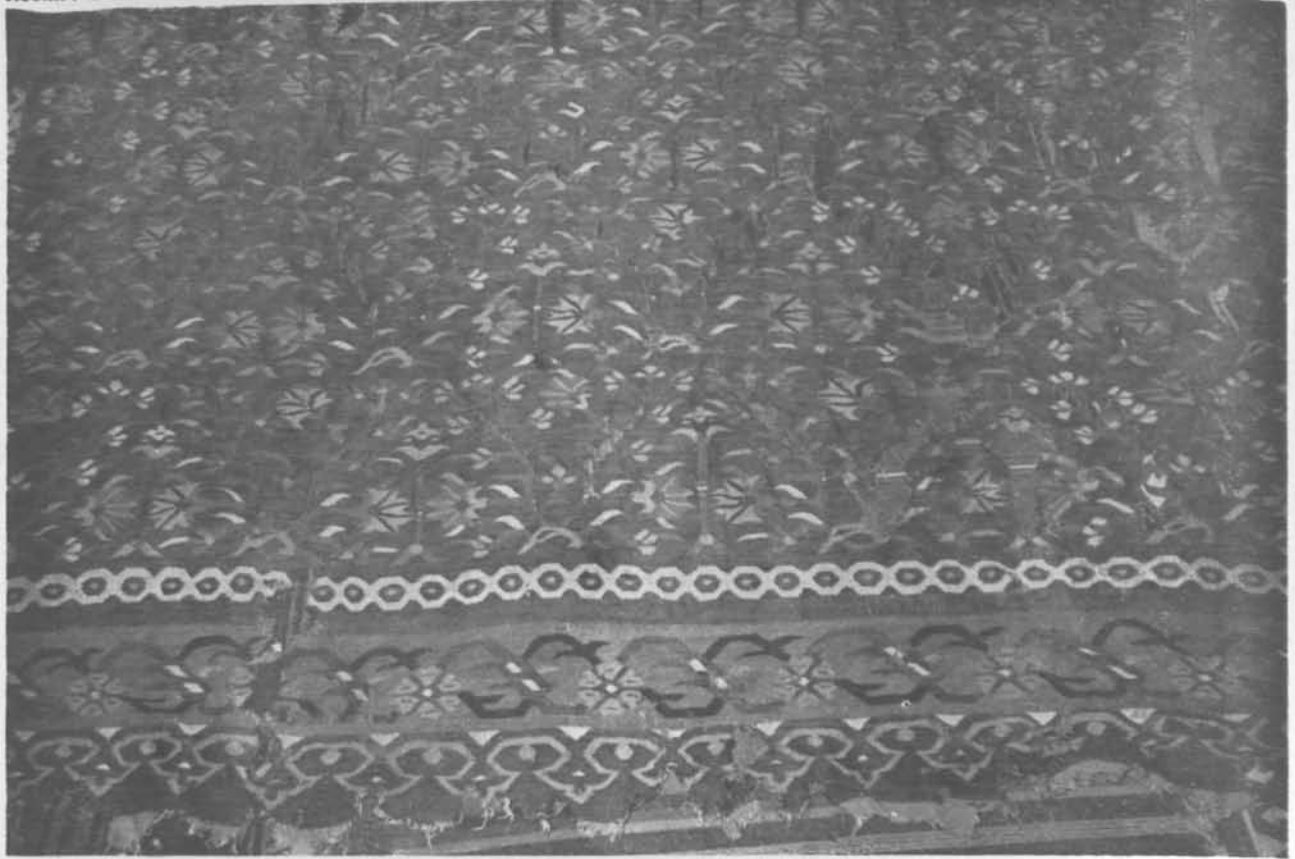
bir düzen kullanılmıştır (Resim 5). Bu kilimlerdeki gibi tek kökten çıkan çiçek desenli kilimler Balkan sanatında da görülmektedir. Özellikle Berlin - Dahlem'de Museum für Islamische Kunst'ta bulunan ve 1800 e tarihlenip, Besarabya işi olarak isimlendirilen bir kilimde benzer örnek daha şematize edilmiş olarak yapılmıştır. Kilimin Envanter No : I. 45/59 olup ölçüleri 1.10×3.20 m.dir. Osmanlı Sanatının Balkanlardaki etkisi ile şekillenmiştir (Resim 6).

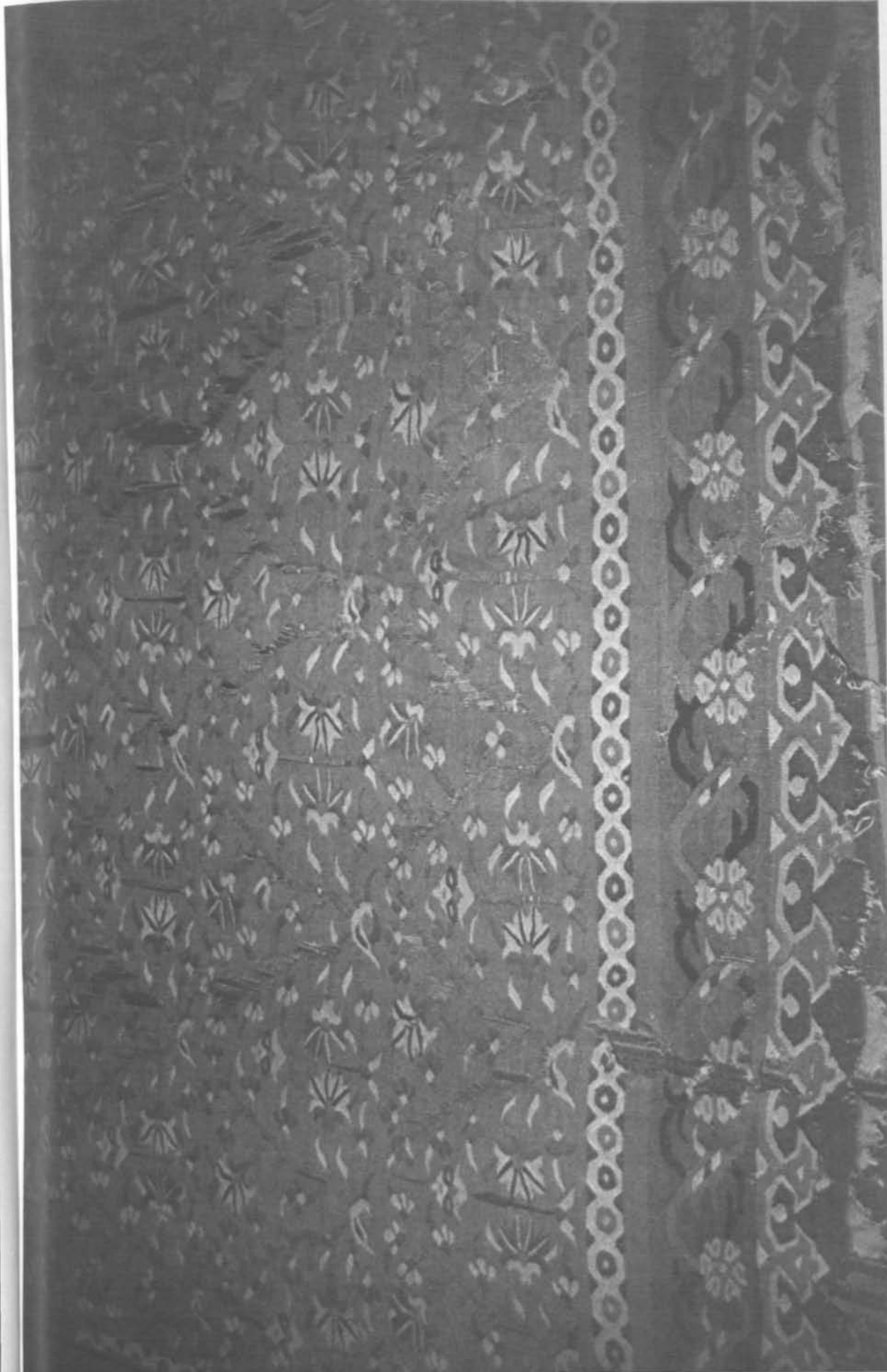

Resim : 1

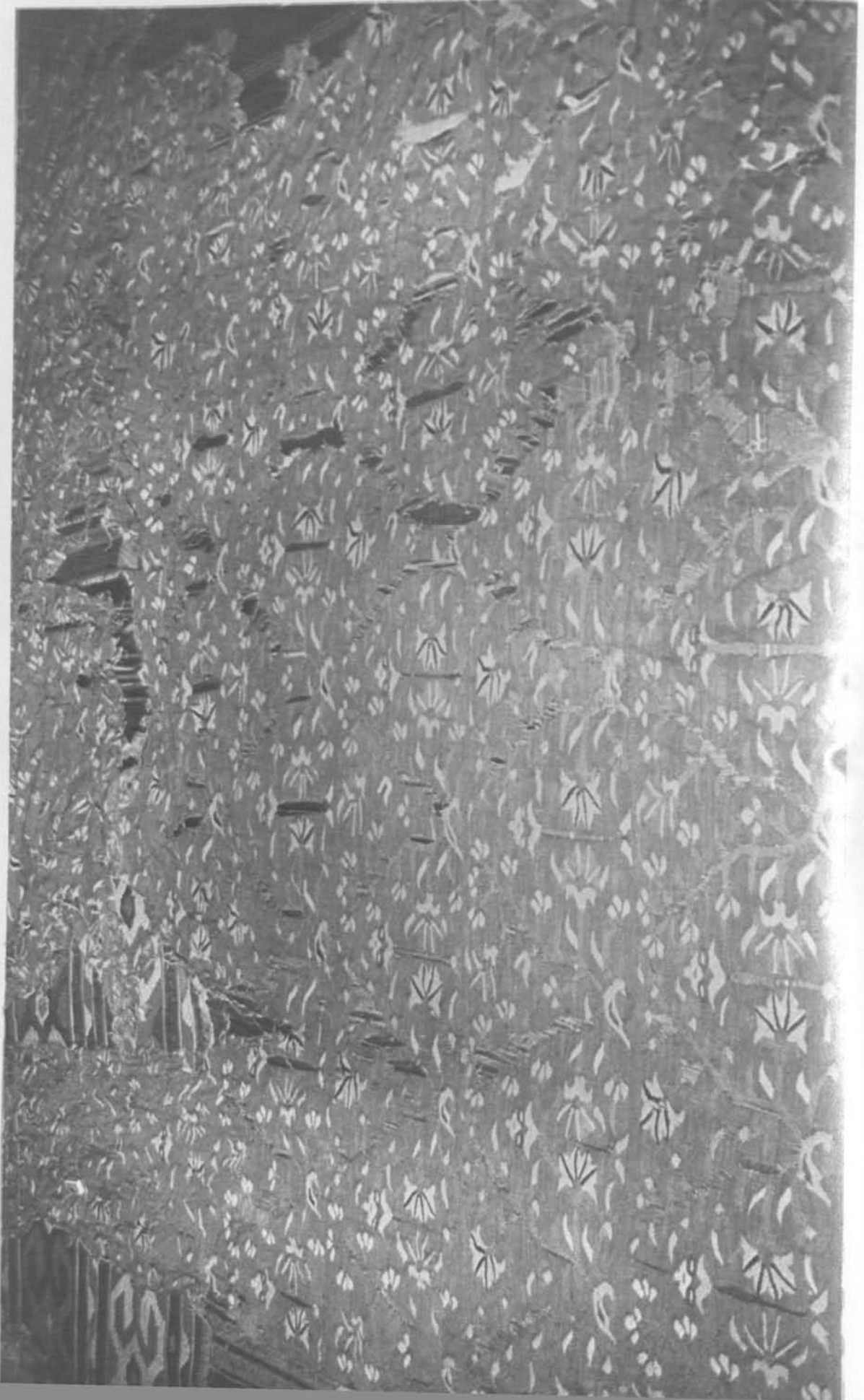
Amasya - Gümüşhacıköy - Gümüş Nahiyesinde bulunan kilimden iki detay.

Resim : 2

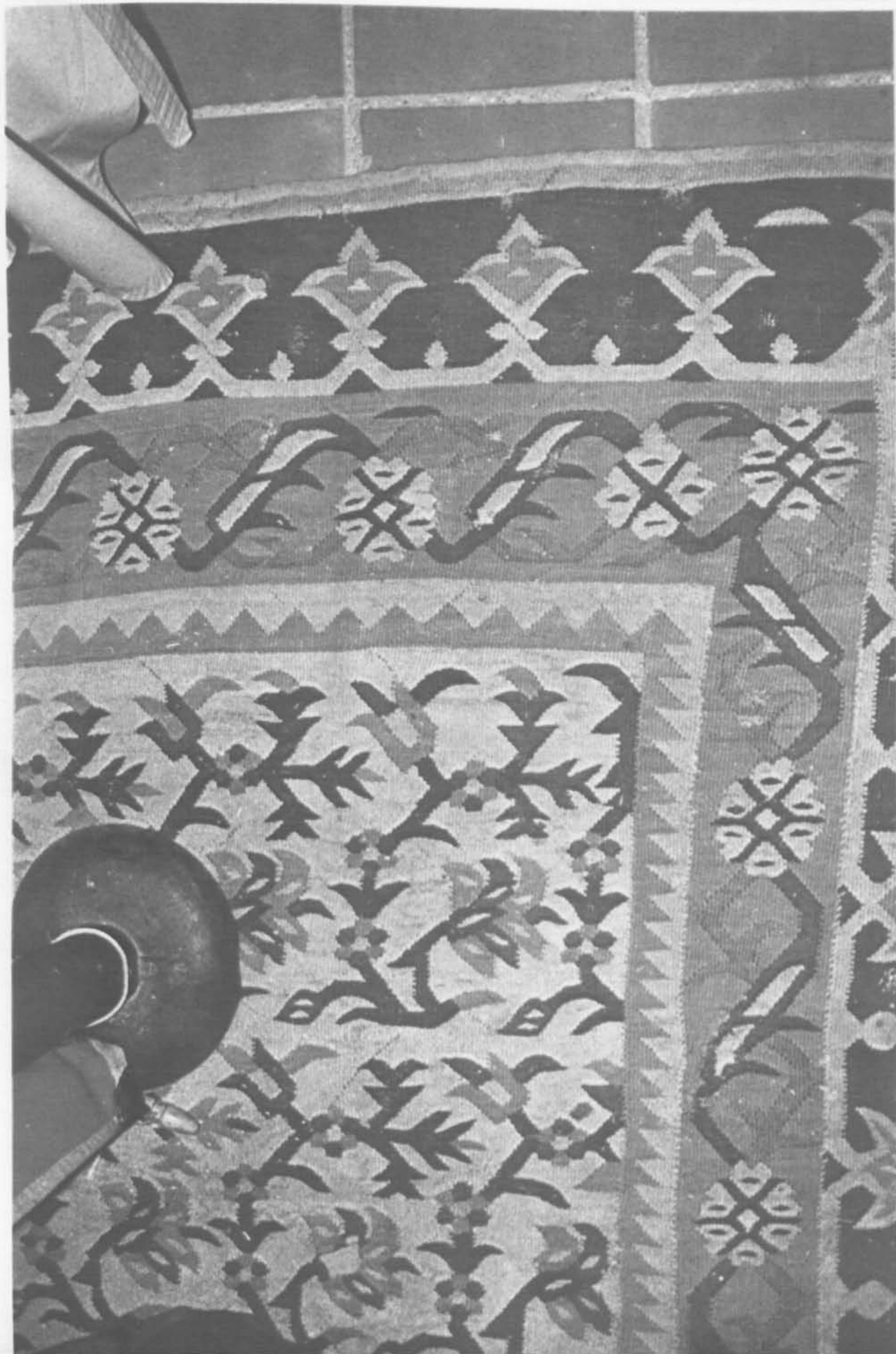

Osmanlı saray sanatı üslubundaki kilimlerden, Gümüş'te bulunan bir örnek.

Gümüş'te bulunan kilimden bir detay.

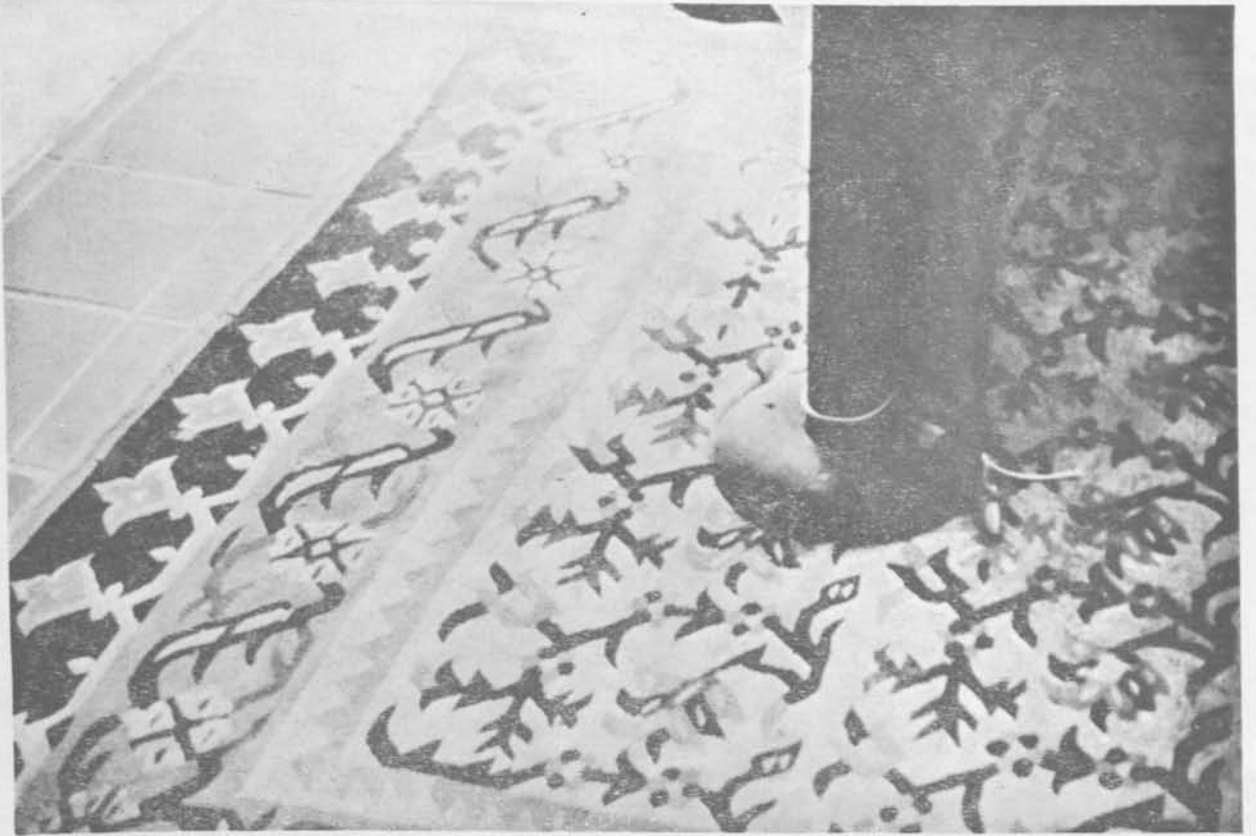

Ingoletadt'daki kilimden bir detay.

Ingo/stadt'daki kilimden bir detay.

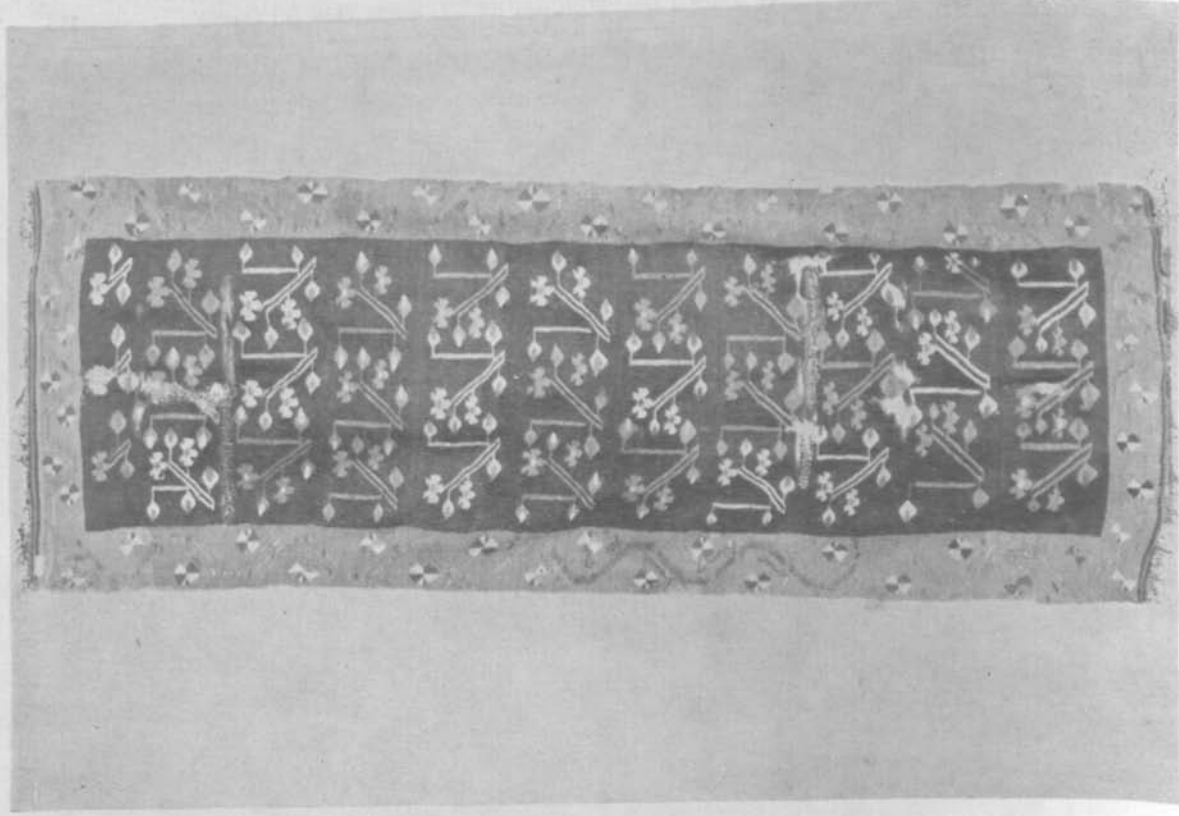

Resim : 3 - 4 Almanya'da Ingolstadt'daki müzede bulunan kilim (Enva te No : 1854)

Resim : 5 Ayasofya - Hazine-i Kütüp odasındaki çiçek süslemeli çini levhalardan bir grup.

Resim : 6 Berlin - Dahlem'de Museum für islamische Kunst'ta bulunan kilim. (Envanter No : 1. 45/59)